

Internetová databáze kramářských tisků Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i. v Praze¹

Markéta Holubová

PhDr. Markéta Holubová, Ph.D.
Akademie věd České republiky
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 3
110 00 Praha 1
Czech republic
e-mail: holubova@eu.cas.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:147-158

An online database of chapbooks created and managed by the Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences

Chapbooks as a very specific genre of printed materials are a unique type of a society's material memory, one that is currently under threat due both to its physical medium and its ephemeral nature and bibliographic uniqueness. The Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences, as one of the bodies tasked with the preservation of the nation's cultural heritage in the area of popular culture, has undertaken to process and make publicly available its collection of chapbooks by first publishing them as books and then by digitizing them and cataloguing them in a publicly accessible online database using the MARC 21 format.

Key words: popular culture, Czechia, chapbooks, broadsides, electronic databases, MARC 21

Úvod

Kramářské tisky jako specifický typ zaznamenávání a zpřístupňování paměti a paměťové kultury společnosti, jimž česká historiografie věnovala v posledních více jak sto letech poměrně soustavnou pozornost (např. F. Bartoš, B. Václavek, R. Smetana, B. Beneš, J. Scheybal aj.),² představují specifický žánr knižní produkce „konzumní“ povahy, dnes však silně ohrožený jak z hlediska svého fyzického stavu, tak také z hlediska své „efemérnosti“ a bibliografické vzácnosti a jedinečnosti. Vzhledem k těmto skutečnostem je nezbytné, aby tento fond byl jak fyzicky chráněn a konzervován, tak také zpřístupňován dalším generacím pomocí využití současných moderních technologií.³

¹ Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

² Výběrovou bibliografii sekundární literatury týkající se mj. kramářských tisků připravila HOLUBOVÁ, Markéta. *Jednolisty. Kramářské tisky. Knižky lidového čtení. Výběrová bibliografie*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2007; knižním edicím kramářských písní se věnoval FIALA, Jiří. Knižní edice českých kramářských písní. In: *Kultura – Společnost – Tradice. IV. Hudební a taneční folklor v ediční práci*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011, s. 81-90.

³ Např. STRAŠILOVÁ, Iva. Digitální knihovna kramářských tisků Špalíček. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. 20. ročník odborné konference*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, 2012, s. 29-38.

Vedle tištěných soupisů a specializovaných katalogů⁴ je třeba zveřejňovat sbírky kramářských tisků četných institucí, tj. knihoven, muzeí a archivů pomocí digitalizace těchto fondů nebo prostřednictvím vytváření elektronických databází. Takto široce koncipovaná heuristická práce vytváří ideální platformu pro rozvinutí celé řady nových pohledů na tuto problematiku i uplatnění interdisciplinárně laděných témat výzkumu v širších střeoevropských souvislostech. V neposlední řadě nabízí badatelské možnosti laické i odborné veřejnosti ve větší interakci. Výše nastíněnou cestou se vydal Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále je Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.), jehož realizované aktivity v této oblasti reflektuje předložená studie.

Sbírky kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. je vědeckým pracovištěm zaměřeným na základní i aplikovaný výzkum v oboru etnologie a v příbuzných vědeckých disciplínách jako etnografie, folkloristika, sociální a kulturní antropologie. Jeho historie sahá do počátku 20. století a je těsně spojena se sběratelským podnikem Lidová píseň v Rakousku (od roku 1905) a se Státním ústavem pro lidovou píseň (od roku 1919).⁵ Na půdě Akademie věd se dějiny ústavu rozvíjejí od roku 1953, kdy se z někdejšího Státního ústavu pro lidovou píseň stal Kabinet pro lidovou píseň a dále vznikl Kabinet pro národopis. O rok později (1. ledna 1954) došlo sloučením obou kabinetů ke vzniku Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, který se od 1. října 1999 nazývá Etnologický ústav Akademie věd České republiky. V roce 2007 se stal veřejnou výzkumnou institucí. V současnosti je Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. v Praze tvořen třemi badatelskými odděleními (historická etnologie, etnická studia, etnomuzikologie) a Střediskem vědeckých informací. Obdobnou strukturu zachovává i jeho brněnské pracoviště.⁶ Nedílnou součástí Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. je od roku 2003 také Kabinet hudební

⁴ Kramářské tisky ve fondech jednotlivých knihoven a muzeí na území České republiky bývají registrovány v rámci jak lokálních soupisů starých tisků, tak i v Knihopisu českých a slovenských tisků. Kromě nich však existují specializované katalogy sbírkových fondů kramářských tisků viz VESELSKÁ, Jiřina. *Soupis kramářských písní ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek : Okresní vlastivědné muzeum Frýdek-Místek, 1982; KOPALOVÁ, Ludmila; HOLUBOVÁ, Markéta. *Katalog kramářských tisků*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008; HOLUBOVÁ, Markéta. *Katalog kramářských tisků II. Biblická a křesťanská ikonografie*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2012.

⁵ K dějinám vědecké instituce blíže *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Editoři: Jana Pospíšilová – Jana Nosková. Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 24-80, 133-136; *Etnologický ústav AV ČR. 1905–2005*. Editoři: Lubomír Týllner – Marcela Suhomelová. Praha : EÚ AV ČR, 2005. *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015.

⁶ POSPÍŠILOVÁ, Jana. Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. In: *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000)*. Editoři: Markéta Holubová – Lýdia Petráníková – Jiří Woitsch. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 13-26; POSPÍŠILOVÁ, Jana et al. Research Themis and Activities of the Brno Branch of the Institute of Ethnology, CAS between 2005 and 2015. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 69-84.

historie, který sídlí v Praze.⁷

Kromě vědecko-výzkumné činnosti probíhá paralelně v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i. zpracovávání a zpřístupňování vlastních souborů dokumentačních sbírek (např. fotodokumenty, fonodokumenty, notové záznamy lidových písní, výzkumné záměry, kresby, plánová dokumentace apod.).⁸ Jejich bohatá vypovídací hodnota spolu s hodnotou historickou řadí tyto sbírky k nejvýznamnějším pramenným základnám vědecké práce v oblasti národopisu na území České republiky. Dokumentační sbírky, jejichž počátky sahají až do 1. poloviny 19. století, vznikaly díky organizované sběratelské činnosti a terénním výzkumům. Tyto fondy ústav dále rozšiřuje vlastními výzkumy, ale nemalá část novějších sbírek pochází také od amatérských sběratelů, z pozůstalostí významných osobností oboru, jako např. Jiřího Horáka, Ludvíka Kuby, Jiřího Polívky, Oldřicha Sirovátky, Václava Tilleho, Vladimíra Úlehly nebo Karla Vetterle, z darů a samozřejmě i z vlastních nákupů. K jedné z vůbec nejstarších částí archivního fondu Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. patří bezesporu sbírky kramářských tisků (cca 6 000 jednotek).⁹ Časové rozmezí postihují od 3. čtvrtiny 17. století až do počátku 20. století a jsou uchovávané na pracovištích v Praze i v Brně. Kolekci kramářských tisků tvoří tituly jazykově české i německé.

Počátky sbírek kramářských tisků jazykově české provenience¹⁰ byly přímo spojeny s rozsáhlým vědeckým projektem na počátku 20. století, který se týkal sestavení Univerzální edice na reprezentativní vydávání lidových písní národů rakousko-uherské monarchie, známější pod názvem *Das Volkslied in Österreich. Volkspoesie und Volksmusik der in Österreich lebenden Völker herausgegeben vom k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht*.¹¹ Sběratelská aktivita se měla týkat Předlitavska, tedy rakouských korunních zemí, a proto od počátku bylo obsazení spolupracovníků internacionální. Organizátorem celé akce se stalo Rakouské ministerstvo kultu a vyučování, které se rozhodlo edičně přispět k osvětě lidové poezie a hudby rakouských národů. V této působnosti koordinovaly sběratelské úsilí v českých zemích od roku 1905 čtyři pracovní výbory, a to dva české: předsedou výboru pro Čechy byl ustanoven Otakar Hostinský (1847–1910), pro Moravu a Slezsko se stal Leoš Janáček (1854–1928) a dva německé: předsedou výboru pro Čechy byl jmenován Adolf Hauffen (1863–1930) a výbor pro Moravu a Slezsko

⁷ GABRIELOVÁ, Jarmila. Oddělení hudební historie Etnologického ústavu AV ČR 2003–2005. In: *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Editoři: Jana Pospíšilová – Jana Nosková. Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 181-183; PROCHÁZKOVÁ, Jarmila. The Department of Music History. A Decade Retrospective 2005–2014. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, n. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Editoři: Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová. Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 85-87.

⁸ GERGELOVÁ, Barbora – ŠKRÁBALOVÁ, Vendula – VOZKOVÁ, Jana; ZOBAČOVÁ, Andrea. Libraries and Documentary Collections of the Institute of Ethnology CAS. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, n. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 103-124.

⁹ Pro určité srovnání velikosti sbírky kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. přikládáme několik statistických údajů. Na území České republiky spravuje nejrozsáhlejší kolekci kramářských tisků Knihovna Národního muzea (cca 50 000 jednotek), druhou největší sbírku má Vlastivědné muzeum v Olomouci (cca 11 000 jednotek) a třetí největší sbírka kramářských tisků se nachází v Muzeu Českého ráje v Turnově (cca 8 000 ks). Většina muzejních sbírek však uchovává od několika set až po 3 000 jednotek.

¹⁰ V tomto smyslu je vnímána kramářská produkce tištěná v českém jazyce na území Čech, Moravy, Slezska a Slovenska.

¹¹ *Etnologický ústav AV ČR. 1905–2005*. Lubomír Tyllner – Marcela Suchomelová (eds.). Praha : EÚ AV ČR, 2005, s. 11-22.

řídil Josef Götz (1855–1918), které koordinovaly sběry českých a německých písní na území Čech, Moravy a Slezska.

Vedle lidových písní byla jedna tématická skupina věnována pololidové tvorbě, tedy i české kramářské produkci, a tak právě ze sběrů vzniklých na popud Českého pracovního výboru pro lidovou píseň v Čechách pochází podstatná část sbírky kramářských tisků (tj. 3 371 jednotek) uložené v knihovně Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze. Mezi významné osobnosti, které se velkou měrou na těchto sběrech podílely, patřili folklorista Josef Štefan Kubín (1864–1965) či sběratel Jaroslav Bradáč (1876–1938) a Josef Zemánek (1858–1924).¹² Obdobné sběry Českého pracovního výboru pro lidovou píseň na Moravě a ve Slezsku se staly součástí archivu brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. Proto menší sbírka kramářských tisků české provenience (cca 2 500 jednotek),¹³ která se uchovává v brněnském archivu, má obdobný původ jako pražský fond kramářských tisků. Unikátem této sbírky je skutečnost, že díky sběrům se dochovaly pro řadu poutních písní také jejich notové záznamy nápěvů, tj. referenčních incipitů.

Naproti tomu sbírka německých kramářských tisků je uložena v archivu Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze, a to ve *Fondu německých oblastí*, tzv. *Pražské sbírce německých lidových písní* (1894–1945),¹⁴ která shromažďuje zejména sudetský regionální písňový repertoár, největší mimo německy mluvících zemí. „Pražská sbírka“ vznikala v několika historických etapách a prvotně je spojena s činností *Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách* (Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen), která byla založena v roce 1891 z iniciativy řady známých pražských učenců, především profesorů německé univerzity, a to jako reakce na založení České akademie věd a umění v Praze v roce 1890. Společnost vznikla jako „spolek“, neboť vídeňská vláda zastávala stanovisko, že kromě Akademie věd ve Vídni není další německá instituce v monarchii nutná. Podle statut měla čtyřicet řádných členů a počet dopisujících členů nebyl omezen. Pod vedením Adolfa Hauffena (1863–1930) zorganizovala Společnost v letech 1894–1900 sběratelskou akci. Jejím základem byly písemné odpovědi na *Dotazník ke sbírce lidového podání na území německy mluvících Čech*. Materiály sbírali převážně místní učitelé a výsledkem byl vedle více než tisíce lidových písní a několika set melodií také soubor jiných hodnotných národopisných a folkloristických materiálů, včetně německých kramářských tisků.

Nejobsáhlejší část „pražské sbírky“ vznikla v letech 1906–1918 v souvislosti s již výše zmiňovanou sběratelskou akcí *Lidová píseň v Rakousku*.¹⁵ V této působnosti koordinovaly sběratelské úsilí v českých zemích vedle dvou českých výborů také dva výbory německé. Adolf Hauffen (1863–1930) stál v čele hlavního výboru v Čechách, na Moravě a ve Slezsku působil Josef Götz (1855–1918). Přestože v důsledku nastalých válečných událostí plánovaný ediční počín šedesáti svazků opusu *Lidová píseň v Rakousku* nebyl již zrealizován, sběratelská aktivita německých výborů výrazným způsobem přispěla k získání celé řady písňového materiálu z německy hovořících oblastí z Čech, Moravy a Slezska.

¹² KOPALOVÁ – HOLUBOVÁ, ref. 4, s. 4.

¹³ Oproti pražské sbírce, která má v současné době vlastní tištěný katalog a internetovou databázi, zůstává brněnský fond kramářských tisků prozatím stranou odborného zpracování.

¹⁴ SUCHOMELOVÁ, Marcela. Obrázky z domova: Pražská sbírka německých lidových písní – Fond německých oblastí, 1894–1945. In: *Národopisný věstník* 28 (70), 2011/1, s. 61-70.

¹⁵ SUCHOMELOVÁ, ref. 14, s. 64.

Z obou nejstarších částí „pražské sbírky“ pochází také kolekce německých kramářských tisků, která obsahuje přibližně 350 tisků se světskou a náboženskou tematikou, vydaných v letech 1673–1901 a postihujících územně kramářskou produkci střední Evropy.¹⁶

Knižní edice pražské sbírky českých kramářských tisků

Vzhledem k otevřeným badatelským možnostem po roce 1989 přistoupil Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. jako garant péče o kulturní dědictví v oblasti lidové kultury v České republice k postupné systematizaci zpracovávání kramářských tisků. V letech 2001–2006 se zapojil do *Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje*, vyhlášeného Akademií věd České republiky, jehož cílem byla ochrana, trvalé uchování a zkatalogizování sbírky kramářských tisků z fondu knihovny Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze. Celkový stav sbírky však nebyl dobrý, a tak bylo nutné nejdříve přistoupit k jejímu restaurování.¹⁷ Tisky i jejich obaly byly silně znečištěny, a to většinou prachem, ale také hlínou, mastnotou, sazemi i terpentýnovými barvami. Častým používáním, ale i pozdějším nevhodným uložením, byly jednotlivé listy zohýbané, polámané a potrhané; s rukopisnými poznámkami psanými tužkou či již korodujícím železnatoduběnkovým inkoustem a z některých tisků se dochovaly pouze fragmenty. Díky neodbornému sešívání jednotlivých složek „špalíčků“ se v mnoha případech papír ve hřbetní části vytrhal a bylo nutné jej vyspravit japonským papírem. Kromě toho byla velká část sbírky v minulosti napadena biologickými škůdci. U většiny tisků byl použitý strojní dřevitý papír, který je na rozdíl od svého ručního předchůdce daleko křehčí a snadněji dochází k jeho rozpadu. Proto byla k jeho čištění použita vodní lázeň s přídavkem alkalické látky, která zvyšuje pH papíru, a tak zabraňuje jeho dalšímu poškození.

Sbírka je tvořena jak samotnými tisky, ale i konvoluty, které ve výjimečných případech obsahují i více než sto jednotek. Tisky byly spojovány bez ohledu na jejich formát, a tak se v jednom svazku může vyskytovat tisk o rozměrech 95 x 52 mm i tisk dvakrát tak velký. Drobnější „špalíčků“ byly pouze jednoduše sešity, ojediněle jim majitel vytvořil hřbet například z kožených pásků. Rozsáhlejší konvoluty byly většinou všity nebo po sešití vloženy do obalů z nejrůznějších materiálů (plstěných, látkových, kožených i papírových). Jednotlivé složky byly rozebrány na volné listy a tak ošetřeny. Pouze v případě tenkých, nepoškozených konvolutů s původně dobře zachovaným a typově zajímavým šitím, nebyly konvoluty rozebrány a byly čištěny jako celek.

Specifický materiál, jakým bezesporu kramářská produkce je, vyžádal si vypracování vlastní metodiky odborného popisu kramářského tisku. Katalogizační zásady byly od roku 2002 připravovány ve spolupráci se specialisty a pracovišti několika oborů, zejména s Národní knihovnou České republiky a s Pracovní skupinou pro studium starých tisků 16.–18. století a 1. poloviny 19. století. Při zpracování byla respektována v té době platná *Pravidla jmenné katalogizace rukopisů a starých tisků*, *Pravidla popisu kramářských písňových tisků 19. století* a pravidla

¹⁶ Přesný rozsah této sbírky není dosud známý, neboť právě probíhá fáze jejího zpracovávání. Do budoucna se předpokládá tištěný česko-německý katalog a zveřejnění elektronické databáze na internetu.

¹⁷ KOPALOVÁ, Ludmila. Sběrka kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006. Sborník z 15. Odborné konference Olomouc, 22. – 23. Listopadu 2006*. Olomouc : Sdružení knihoven ČR Brno : Vědecká knihovna v Olomouci, 2007, s. 120.

pro *Mezinárodní standardní bibliografický popis pro staré tisky a prvotisky ISBD(A) a AACR2*.¹⁸ Jako nejnáročnější se ukázalo zabezpečení kompatibility v dané době doporučovaným bibliografickým formátem Unimarc.¹⁹

Hmatatelným výsledkem několikaletého úsilí bylo vydání v roce 2008 tištěného katalogu, který tvořilo 3 304²⁰ anotovaných záznamů kramářských tisků se světskou a náboženskou tematikou, vydaných v letech 1704–1901. Z hlediska katalogizace bylo specifikem těchto tisků velká uniformita názvů, které v naprosté většině začínaly slovem „píseň“. To ovšem znamenalo, že název nešlo použít jako hlavní rozlišovací znak. Dalšími specifiky byla anonymita jména autora v naprosté většině případů a častá absence jména tiskaře, roku a místa tisku, případně všech těchto určení. Bylo to dáno tím, že tyto tisky poměrně často vycházely bez vědomí úřadů a tedy i cenzury a tiskaři se tak bránili postihu.

Časový rozsah publikování kramářských tisků, který odmítá respektovat hranici mezi starými tisky a tisky 19. století vzhledem k tomu, že tyto tisky se velmi často přebíraly a přetiskovaly v průběhu mnoha (někdy i desítek) let bez uvedení datace, bylo mnohdy takřka nemožné bezpečně určit, do které kategorie katalogizovaný exemplář zařadit, zvláště proto, že si kramářské písně i modlitby zachovávaly v podstatě stejné rysy až za polovinu 19. století a ani poté vesměs nerespektovaly změnu českého pravopisu a přechod k latince, ale i nadále používaly tradiční švabach, a to ze dvou důvodů. Jakožto nízkonákladové tisky určené pro nejnižší vrstvy praktikovaly staré druhy písma a hlavně respektovaly své čtenáře, kteří se vesměs učili staré písmo i pravopis.

V tištěném katalogu byly jednotlivé záznamy očíslovány a řazeny abecedně podle incipitů, prvních veršů písní a modliteb, přepsaných podle současného českého pravopisu. Za nimi pak následovaly úplné názvy, tentokrát již v diplomatickém přepisu (transliteraci). Nechyběly ani informace o formátu a rozměrech tisku, popisy titulních listů, včetně dřevořezových ilustrací, v případě kramářských písní byly evidovány i počty slok. Mnohde u neuvedeného data vydání tisku byla jeho datace do záznamů doplněna, a to s využitím Chybovy příručky.²¹ Jelikož ve zmíněné příručce je registrace tiskařů ukončena rokem 1860, takže pokud byl v ní tiskař evidovaný, ale podle dochovaných tisků pracoval i v pozdějších letech (tj. po roce 1860), byl tisk časově určen rozsahem složeným z počátku jeho tiskařské činnosti a posledním datem uvedeným na tisku, popřípadě datem předpokládaným podle vzhledu tisku.²² Pokud datací nebylo možné dohledat, bylo přibližné datum tisku stanoveno tímto způsobem: tisky s kustodkami [1790–1840], tisky s dvěma ss místo š [1800–1850], tisky s dvěma tečkami nad s místo š [1810–1860] a osmerkové tisky s latinkou [1860–1900]. Katalog byl také opatřen rozsáhlým rejstříkovým aparátem, sestávajícím z rejstříku autorů, nakladatelů a tiskařů, proveniencí, míst vydání, nápěvů (tj. referenčních incipitů), názvů v přepisu podle moderního pravopisu a rejstříkem vyobrazení

¹⁸ KAŠPAROVÁ, Jaroslava; MRÁKOTOVÁ, Dana. *Katalogizace starých tisků 1501–1800 v Národní knihovně ČR: Bázě STT 1501–1800 (Stav k roku 2000)*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2001; BEZDĚK, Karel; RYŠAVÁ, Eva. *České kramářské písně a modlitby, jejich bibliografické zpracování a ukázka bibliografie 19. století. Sborník Národního muzea v Praze: Řada C – Literární historie*, 28/4, 1983, s. 173–187; MINTY, Wilma. *AACR2R a UNIMARC: příručka pro praktickou katalogizaci s příklady*. Praha: Národní knihovna ČR, 1998.

¹⁹ *AACR2R / UNIMARC: schválené české interpretace*. Praha: Národní knihovna ČR, 1999.

²⁰ Původní rozsah sbírky kramářských tisků, tj. 3 304 jednotek, byl v roce 2015 navýšen o dalších 71 tisků, které byly dodatečně objeveny při revizi knihovny Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze.

²¹ CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*. In: *Příloha Sborníku Strabovská knihovna. Sv. 1–11*. Praha: Památník národního písemnictví, 1966–1980. 497 s.

²² Např. Stanislav Pospíšil 1857–1900 či Jan Spurný 1828–1900.

i použitých grafických technik. Tématický rejstřík, který byl ve stádiu rozpracovanosti, nebyl zařazen do katalogu.²³

Druhý svazek *Katalogu kramářských tisků*, který vyšel v roce 2012, se zaměřil na dosud v české historiografii opomíjené badatelské téma, a to na ikonografii kramářských tisků. S ohledem k celkovému rozsahu sbírky kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze se zpracování ikonografie soustředilo na biblickou a křesťanskou tematiku. Samotná publikace byla koncipována tak, aby jako příručka mohla sloužit víceúčelově. Obrazovou část tvořily jednotlivé titulní listy s příslušným štočkem, což umožňuje nejen porovnávání užití obrazové informace v průběhu dlouhého časového úseku, nýbrž i přispívá k identifikaci totožných tiskařských štočků a usnadňuje sledování jejich použití. V neposlední řadě přináší materiál pro identifikaci tiskaře a přibližné datace u tisků s neúplným nebo chybějícím impresem. Popiska obrázku obsahuje následující údaje: římská číslice označuje tematiku vyobrazení, arabská číslice určuje pořadí a arabské písmeno registruje varianty užití téhož tiskařského štočku. Dále pak nechybí signatura a odkaz na číslo záznamu v prvním svazku *Katalogu kramářských tisků*, v němž jsou evidovány základní bibliografické údaje kramářského tisku. Ve druhém svazku *Katalogu kramářských tisků* bylo prezentováno cca 1305 štočků.

Sbírka kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze se stala v letech 2006–2008 předmětem zájmu také grantového projektu *Společnost a žena v kramářské produkci z pohledu gender*, jehož cílem bylo prostřednictvím takzvaných okrajových ženských témat podat mnohovrstevnatý a různorodý obraz každodenního života ženy v 18. a 19. století. Jedním z výstupů grantového projektu byla i publikace *Obrazy ženy v kramářské produkci*.²⁴ Dvanáct studií bylo provázáno tematikou žen, ať již jako spolutvůrkyň kramářských písní či osob rozličnými způsoby do existence tohoto fenoménu vstupujícími, tak i jako námětu jednotlivých složek kramářské produkce (např. žena jako matka, manželka, vražedkyně, Panna Marie aj.). K atraktivnosti publikace přispělo také doprovodné CD, obsahující barokní mariánské kramářské písně s popisy v digitalizované podobě, doplněné plným textem a notovým prepisem ve zvukovém záznamu u každé písně.

Digitalizace a elektronická databáze sbírky českých kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze

Ve snaze vyjít badatelům maximálně vstříc a zároveň co nejvíce ochránit zpracovanou sbírku se autorský tým v roce 2007 zapojil do programu Ministerstva kultury České republiky s názvem *Veřejné informační služby knihoven (VISK): Podprogram č. 6 – Národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů – Memoriae Mundi Series Bohemica*,²⁵ jehož prostřednictvím byla část sbírky zdigitalizována a zařazena do digitální knihovny – *Manuscriptorium*, přístupné na internetu (www.manuscriptorium.com). Ta pomocí propracovaných rešeršních nástrojů umožňuje snadný přístup k soustředěným informacím o historických fondech. V rámci projektu byl vytvořen malý soubor, který představoval „ideální“ katalogizační záznam kramářských tisků. Jednalo se

²³ Vzhledem k rozsahu sbírky se předpokládalo, že tematický rejstřík vyjde jako samostatný svazek.

²⁴ HOLUBOVÁ, Markéta a kol. *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008.

²⁵ KNOLL, Adolf a kol. *Memoriae Mundi Series Bohemica : digitální zpřístupňování vzácných dokumentů*. Praha : Národní knihovna ČR : Albertina icome : Dar Ibn Rushd, 1998.

o digitalizované tisky s bibliografickými popisy, doplněné přepsanými plnými texty a notovými záznamy.²⁶

Díky tomu, že část digitalizované sbírky českých kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. v Praze se stala součástí Manuscriptoria, byla také tato složka kramářských tisků zařazena do *Europeana*, evropské digitální knihovny (www.europeana.eu).²⁷ Ta byla spuštěna v listopadu 2008 jako modelový projekt evropské brány umožňující uživatelům internetu vyhledávání a přímý přístup k digitalizovaným knihám, mapám, malbám, novinám, fotografiím, fragmentům filmových děl a všem druhům audiovizuálních dokumentů ze sbírek evropských kulturních institucí. Europeana tedy nabízí přístup k informacím různých paměťových organizací. Digitální objekty, které může uživatel na jejím portálu najít, nejsou uloženy v centrálním počítači. Zůstávají konkrétní kulturní instituci, která je umístí na svých sítích. Europeana shromažďuje související informace nebo metadata, včetně malého náhledového obrázku. Uživatel informace zobrazí v této formě, a pokud chce získat přístup ke kompletnímu obsahu, může přejít na stránku původní instituce a zobrazit veškeré dostupné informace.

Za podpory Central Europe Programme Evropského regionálního rozvojového fondu probíhal v letech 2011–2014 projekt webového portálu *Etnofolk*, (www.etnofolk.eu), jenž představuje unikátní zdroj informací o lidové kultuře ve střední Evropě, její ochraně a možnostech využití ve vzdělávání, turistickém ruchu i dalších oblastech, vytvářeným předními odborníky na etnologii a etnografii z České republiky, Maďarska, Slovinska a Slovenska.²⁸ Uchovávaní a pěstování kulturního dědictví je důležitou výzvou pro současné společnosti, neboť ztělesňuje kontinuitu jejich historického vývoje a představuje zdroj hodnot, které spojují minulost, současnost a budoucnost do souvislého a pochopitelného celku. Evropské národy tak odvozují velkou část své identity právě z dědictví lidové kultury.

Portál Etnofolk přináší jak dosud nezveřejněné dokumenty, obrázky a videa z odborných archivů, tak i informace o současném dění na poli ochrany a rozvoje bohaté lidové kultury střeoevropského regionu. Nabízí propojení zájmů odborných institucí, podnikatelů, studentů i laických badatelů, turistů a milovníků tradic. Vzhledem k zapojení partnerů ze čtyř zemí je portál koncipován jako vícejazyčný. Podrobnosti ke každému záznamu jsou dostupné v jazyce jeho vzniku, základní informace pak v angličtině. Zároveň je ve znalostní bázi doplněna možnost automatických překladů. V rámci projektu proběhla v roce 2014 digitalizace reprezentativního výběru kramářských tisků jazykově české a německé provenience, která postihla kramářskou produkci 18.–19. století na území střední Evropy.²⁹

Postupně realizovaná koncepce zpřístupňování fondů kramářských tisků v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., aktuálně zejména pražských sbírek, vyvrcholila v roce 2015 zveřejněním elektronické databáze jazykově českých kramářských tisků. Stalo se tak na základě

²⁶ Obdobnou koncepci zpracovávání vlastního fondu kramářských tisků zahájili v následujících letech také v Národním muzeu v Praze, kde v letech 2008–2011 probíhal grantový projekt Výzkumu a vývoje Ministerstva kultury ČR, jehož výsledkem se stala digitální knihovna kramářských tisků Špalíček (www.spalicek.net). Blíže BYDŽOVSKÁ, ref. 3, 29–38.

²⁷ Prostřednictvím portálu www.europeana.eu je nyní přístupno přes 30 milionů děl od více než 2 000 předních evropských galerií, muzeí, knihoven a archivů.

²⁸ Jednalo se o tyto vědecké instituce: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Institut sociálních a kulturních študií Fakulty humanitních věd, Univerzita Mateja Bela v Banské Bystrici, Ústav etnologie Slovenskej akademie vied, Institut za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademie znanosti in umetnosti a Magyar Tudományok akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet.

²⁹ V dohledné době se předpokládá, že digitalizovaný fond bude také zveřejněn na portálu Etnofolk.

interdisciplinárneho výzkumu *Strategie AV21*,³⁰ jehož základem je soubor koordinovaných výzkumných programů využívající mezioborových a meziinstitucionálních synergií s cílem identifikovat problémy a výzvy dnešní doby a koordinovat výzkumné úsilí pracovišť Akademie věd České republiky směrem k jejich řešení. V závislosti na aktuálním stavu poznání bylo definováno čtrnáct základních výzkumných okruhů. Jeden z nich představuje výzkumný program *Paměť v digitálním věku*,³¹ jehož cílem je na základě mezioborové spolupráce ústavů III. vědní oblasti Akademie věd České republiky systémově zpracovávat, uchovávat, zabezpečovat a vědecky využívat unikátní historické fondy a sbírky, spravované těmito ústavu. Formou společného elektronického portálu, obsahujícího soubory cenných duchovních i hmotných památek v elektronické podobě, ale také databáze s výsledky jejich analýzy a interpretace, se vytvářejí podmínky pro následné vědecké využití v kontextu evropského kulturního a intelektuálního dědictví. Výzkumný program s charakterem efektu synergie explicitně spojuje nové požadavky oborů humanitních věd s pokročilými digitálními technologiemi a stimuluje tak nové metodické přístupy.

V rámci výzkumného programu *Paměť v digitálním věku* přistoupil Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. v průběhu září a října 2015 ke konverzi databáze kramářských tisků z formátu Unimarc do formátu Marc21.³² Samotná databáze vznikla již v letech 2001–2006 v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje vyhlášeného Akademií věd České republiky a data byla uložena v programu Visual Basic 4.0, respektující v té době preferovaný bibliografický formát Unimarc. Při zpracování se vycházelo z domácí tradice pravidel klasické katalogizace rukopisů a starých tisků a zároveň se respektovaly současné mezinárodní trendy. Ke zveřejnění databáze na internetu však nedošlo díky nedostatku finančních prostředků.³³ Bibliografický formát Unimarc byl mezitím nahrazen novější verzí Marc21. Pro zveřejnění databáze kramářských tisků na internetu bylo proto nutné přistoupit ke konverzi celé databáze.

V rámci konverze byl vytvořen modul pro převod a kontrolu záznamů ve výměnném formátu, byly připraveny podmnožiny databází pro realizaci věcné kontroly záznamů. Dále se provedla příprava vazeb pro realizaci publikování na internetu, přístup do databáze ze www stránek Etnologického ústav AV ČR, v. v. i. (technická spolupráce Ing. Zbyněk Holínský). Po konverzi databáze bylo nutné jednotlivé záznamy zrevidovat (kontrola formy zápisu a kontrola vazeb mezi jednotlivými položkami záznamů).

Za hlavní rozlišovací znak záhlaví databázového záznamu byl zvolen incipit, tedy první verš, respektive dvojverší písně či modlitby, dále se uvádí nápěv, pokud ho tisk obsahuje, informace o autorovi tisku, když je zmíněný. Následuje přepis titulního listu, informace o impresu a dataci kramářského tisku, o rozsahu a fyzických parametrech, jako jsou popis a rozměr tisku či počet slok u písní. Nechybí ani ikonografický popis a rozměr štočku. Navíc každý záznam doprovází sken – náhled titulního listu. Nedílnou součástí databáze se stal rozsáhlý vyhledávací aparát, sestávající z jedenácti rejstříků (autorský, tematický, ikonografický, podle techniky provedení, podle místa vydání, podle roku vydání, podle názvu, podle tiskáře, nakladatele a knihkupce, podle provenience, podle nápěvů a podle incipitů). Vedle konvolutů zohledňuje databáze také přítisky kramářských tisků.

³⁰ *Strategie AV21*. Praha : Academia, 2015.

³¹ *Strategie AV21*, ref. 30, s. 28–29.

³² *MARC 21. Bibliografický formát*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003–2014.

³³ Z původního záměru se podařilo zrealizovat v roce 2008 pouze vydání prvního svazku katalogu kramářských tisků.

Jádro databáze (<http://staretisky.eu.cas.cz>) tvoří 3 371 detailně anotovaných záznamů kramářských tisků s náboženskou a světskou tematikou, vydaných v letech 1704–1901.³⁴ V tomto konkrétním případě to znamená, že kromě běžně zpracovávaných kramářských písni registruje také modlitby, pobožnosti a prozaické příběhy v českém jazyce, tedy jazykově bohemika. Z hlediska místa vydání je soubor ještě pestřejší – bohemika jsou sice v převaze, ale kromě sporadicky se vyskytujících germanik a polonik se tu nachází takřka 200 slovacik, reprezentující slovenské tiskárny ze Skalice, Bratislavy, Banské Bystrice a z Levoče.

Závěr

Jakým směrem by se mohla vyvíjet elektronická databáze v budoucnosti? V současné době pravděpodobně půjde o postupné zpracování a zveřejnění chybějících sbírek (tj. sbírky německých kramářských tisků uložené v Praze a sbírky kramářských tisků v brněnském pracovišti), čímž by se podařilo zkompletovat tři sbírky uložené na dvou místech ústavu v jednotný celek. Z hlediska obsahového by bylo velkým přínosem směřovat k přidání a v náhledu každého záznamu nabídnout skeny jednotlivých stran kramářského tisku.

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- AACR2R / UNIMARC: *schválené české interpretace*. Praha : Národní knihovna ČR, 1999.
- BEZDĚK, Karel – RYŠAVÁ, Eva (1983). České kramářské písňové tisky, jejich bibliografické zpracování a ukázka bibliografie 19. století. In: *Sborník Národního muzea v Praze : Řada C – Literární historie*, 28/4, 1983, s. 173-187.
- Etnologický ústav AV ČR. 1905–2005*. Lubomír Tyllner – Marcela Suchomelová (eds.). Praha : EÚ AV ČR, 2005.
- Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015.
- FIALA, Jiří (2011). Knižní edice českých kramářských písni. In: *Kultura – Společnost – Tradice. IV. Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011, s. 81-90.
- GABRIELOVÁ, Jarmila (2006). Oddělení hudební historie Etnologického ústavu AV ČR 2003–2005. In: *Od lidové písně ke evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Jana Pospíšilová – Jana Nosková (eds.). Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 181-183.
- GERGELOVÁ, Barbora – ŠKRÁBALOVÁ, Vendula – VOZKOVÁ, Jana – ZOBAČOVÁ, Andrea (2015). Libraries and Documentary Collections of the Institute of Ethnology CAS. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 103-124.

³⁴ Databáze českých kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. byla zveřejněna na internetu na konci ledna 2016 a k dnešnímu dni (tj. 27. 9. 2016) zavítalo na webovou stránku 1 473 badatelů.

- HOLUBOVÁ, Markéta (2007). *Jednolisty. Kramářské tisky. Knížky lidového čtení. Vyběrová bibliografie*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2007.
- HOLUBOVÁ, Markéta (2012). *Katalog kramářských tisků II. Biblická a křesťanská ikonografie*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2012.
- HOLUBOVÁ, Markéta a kol. (2008). *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008.
- CHYBA, Karel (1966–1980). Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860. In: *Příloha Sborníku Strabovská knihovna. Sv. 1–11*. Praha : Památník národního písemnictví, 1966–1980.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava – MRÁKOTOVÁ, Dana (2001). *Katalogizace starých tisků 1501–1800 v Národní knihovně ČR : Báze STT 1501–1800 (Stav k roku 2000)*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2001.
- KNOLL, Adolf a kol. (1998). *Memoriae Mundi Series Bohemica : digitální zpřístupňování vzácných dokumentů*. Praha : Národní knihovna ČR : Albertina icome : Dar Ibn Rushd, 1998.
- KOPALOVÁ, Ludmila (2007). Sběrka kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006. Sborník z 15. Odborné konference Olomouc, 22. – 23. Listopadu 2006*. Olomouc : Sdružení knihoven ČR Brno : Vědecká knihovna v Olomouci, 2007, s. 120.
- KOPALOVÁ, Ludmila – HOLUBOVÁ, Markéta (2008). *Katalog kramářských tisků*. Praha : Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2008.
- MARC 21. *Bibliografický formát*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003–2014.
- MINTY, Wilma (1998). *AACR2R a UNIMARC: příručka pro praktickou katalogizaci s příklady*. Praha : Národní knihovna ČR, 1998.
- Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Sborník ze stejnojmenné mezinárodní konference konané 5.–7. října 2005 v Brně*. Jana Pospíšilová – Jana Nosková (eds.). Brno : Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2006, s. 24-80, 133-136.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana (2002). Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. In: *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000)*. Markéta Holubová – Lýdia Petrářová – Jiří Woitsch (eds.). Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 13-26.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana et al. (2015). Research Themes and Activities of the Brno Branch of the Institute of Ethnology, CAS between 2005 and 2015. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha – Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 69-84.
- PROCHÁZKOVÁ, Jarmila (2015). The Department of Music History. A Decade Retrospective 2005–2014. In: *Ethnology and Musicology at the Institute of Ethnology, CAS, v. v. i. 110 Years (1905–2015)*. Zdeněk Uherek – Jana Pospíšilová (eds.). Praha : Brno : Etnologický ústav AV ČR, 2015, s. 85-87.
- STRAŠILOVÁ, Iva (2012). Digitální knihovna kramářských tisků Špalíček. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. 20. ročník odborné konference*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, 2012, s. 29-38.
- Strategie AV21*. Praha : Academia, 2015.
- SUCHOMELOVÁ, Marcela (2011). Obrázky z domova: Pražská sbírka německých lidových písní – Fond německých oblastí, 1894–1945. *Národopisný věstník* 28 (70), 2011/1, s. 61-70.

VESELSKÁ, Jiřina (1982). *Soupis kramářských písní ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek : Okresní vlastivědné muzeum Frýdek-Místek, 1982.